

AZ ERDÉLYI MENEKÜLTEK ÜGYE II. RÁKÓCZI FERENC KORÁBAN.¹

Nagyon sokan vannak, kiknek egy évtized alatt kétszer is kellett menekülniök szűkebb hazájukból, Erdélyből; egyszer saját hazájuk parancsa, másszor ellenségeik embertelensége következtében. Ott maradt mindenök. Állásuk, hivataluk, vagyonuk, családi fészkek, boldogságuk, a jövőndőbe vetett hitök; és keblöket ezer kétség, ködös bizonytalanság tépte, mikor a rútúl megcsonkított anyaország védőszárnyai alá menekülve, vagonlakásaikban új életet kellett kezdeniök.

De nem azért jöttünk össze, hogy szenvedéseinket fölhányjuk, sebeinket mutogassuk. Velünk csak az történt, ami nagyapáinkkal, dédapáinkkal, ükapáinkkal történt. Meg van írva a világtörténelem legtanulságosabb, hol nagyon dicsőséges, hol nagyon szomorú könyvében, Magyarország történetében, hogy a nyugodt fejlődést minduntalan megszakította valami rettenetes vihar, melynek elzúgása után a magyar „szertenézett s nem lelé honját a hazában“. De abban a szent könyvben az is meg van írva, hogy Isten még akkor sem hagyott el bennünket, mikor kislelkűségünkben mi egyszer-másszor elhagytuk őt s hogy őseink erős lélekkel, férfias elhatározással, a mienknél nem kisebb szenvedések árán tartották meg és virágoztatták fel megcsúfolt, összetépett hazájukat.

Erre nézve mi, Erdély mostani menekültjei, talán Erdély kétszáz esztendő előtti, Rákóczi-korabeli menekültjeinek sorsából, nyomorúságaiból tanulhatunk legtöbbet.

*

Rákóczi 1706 januárius 6-án kapta Pekry Lőrinc tábornok levelét Moldvából, hová a zsibói szerencsétlen csata után az erdélyi urak és főrendek menekültek. Kantemir vajda, a levél szerint, kiváltképen való jóakarója volt Rákóczinak és híveinek biztonságáról kezeskedett, ezek azonban arra kérték fejedelmöket, hogy ellátásukról és költségükről gondoskodjék; mit másnap már meg

¹ Felolvasás Hargita-Váralja képzelt székely község ülésén Budapesten, 1925 januárius 3-án.

is tett és „megkönnyítette turba-hordozó vezetéket“.² Alig egy hét múlva bizonyos önérzettel írhatta Károlyi Sándor tábornoknak, hogy az Erdélyből kiköltözött főbb emberekről már gondoskodott, most pedig meghagyta tábornokának, hogy az egy-ház helyes nemeseznek és a minden tisztség nélkül maradtaknak egyhónapi fizetést adjon.³ A Karánsebesre menekült erdélyiek kérésére többször írt a *temesvári basának*; április 2-án pedig arra kérte Károlyit, hogy ezeknek visszatérése érdekében tegyen valamit.⁴ Nagyon jól tudta, mit jelent, hogy valaki bujdosásnak induljon; Károlyit is figyelmeztette, mit jelent az, ha pl. Dobozy debreceni bírónak negyvened-magával kell menekülnie s menekülés közben szidást, kárt szenvednie;⁵ „Isten ne adja — szolt⁶ —, hogy mindig csak szaladjunk cselédeinkkel, gyermekeinkkel és minduntalan *szekér hátán lakjunk!*“ Pedig bizony nem igen lakhattak másképen, mert a kurucok nemcsak Erdélyből, hanem az ország más részeiből is minduntalan menekülni kényszerültek a császáriak elől. Már azt sem tudták, mit csináljanak a Rábán túlról menekültekkel;⁷ s a fejedelem a dunántúli tisztek menekülő családait — 1630 bujdosót 633 lóval és 713 ökörrrel — saját lévai, csábrági és szitnyai uradalmában helyezte el, ahogy tudta.⁸

Elég jellemző az Enyedy István nagyenyedi kollégiumi tanár esete. A tudós professzor a kollégium három deákjával, cselédjével összesen tizenhatod-magával indult bujdosásnak Erdélyből. 1707 novemberében Szatmárnémetiben telepedett le, hol a nemes vármegye akart gondoskodni, de nem gondoskodott róla. Lovai számára a két városban még pénzen sem kaphatván egy marok szénát, kénytelen volt átmenni Nagybányára rokonaihoz, akik pedig maguk is leégtek, s a föld ott csak olyan puszta volt, mint másutt. A nagylelkű fejedelemhez fordult tehát, ki Kassán már december 28-án intézkedett, hogy a mellette levő deákokkal együtt Szatmáron szállásolják el, mire a professzor meg is kérte Károlyi Sándor tábornagyot, kihez a fejedelem utasította.⁹ Az enyedi tanároknak és deákoknak három esztendő alatt ez már a második menekülésök volt. Az első 1704 március 16-án történt, mikor báró Tige es. tábornok a várost, templomot és kollégiumot fölégette. Ebben a felfordulásban két tanár és nyolc deák hősiessen küzdve esett el, a többi pedig kibujdosott a városhól. A „Székelykő“ barlangjaiban ültette föl sátorfáját s ott hallgatta professzorai előadásait.¹⁰

² Archivum Rákócianum, I. 465.

³ Károlyi-oklevéltár, V. 362.

⁴ U. o. 441., AR. I. 504.

⁵ Károlyi-oklevéltár, V. 502, 518.

⁶ AR. I. 651.

⁷ Századok, 1895. 738.

⁸ U. o. 1879. 378. V. ö. AR. IX. 373—4.

⁹ Enyedi levele Károlyi Sándorhoz, 1708 jan. 19. Károlyi-levéltár.

¹⁰ P. Szathmáry, A Bethlen-főtanoda. 130—7. Márki, Rákóczi II. 426—7.

A szülék az unitáriusok torockai gimnáziumába is azért küldték fiaikat bizonyos megnyugvással, mert tudták, hogy ott barlangok vannak, hol veszedelem idején elrejtőzhetnek.¹¹ (Idestova megint meg kell tenniök, ha a barlangjaikból kibújt medvék a magyar iskolákba veszik be magukat!)

Más erdélyi menekülő uraknak és cselédeknek a fejedelem 1707 december 30-án Máramaros megyében jelölt ki szállást és megígérte, hogy valamennyiről gondoskodni fog; azonban figyelmeztette őket, hogy nem gondoskodhatik azokról, kik Törökországba akarnak kibujdosni.¹²

Az erdélyi kurucok biztonságát még a fejedelmi beiktatás fényes ünnepei sem adhatták vissza. Négy hónappal azután, 1707 szeptember 11-én, Rákóczi komolyan figyelmeztette erdélyi hadainak főparancsnokát, Pekry Lőrincet,¹³ hogy „Erdély lakosai állandóbb boldogulást remélhetnek, ha *inkább oltalomról, mintsem szaludásról* gondolkoznak; és kivált azok, kik Törökország vagy Havasalfölde felé gondolkoznak, tőle segítséget éppen ne várjanak; mert az ellenség (a császári sereg) bizonyára nincs oly erővel, hogy, ha egy emberkár nélkül bemehetne is, az országot ellephesse“. Rabutin azonban bement, ellepte s Károlyi Sándor 1707 november 6-án másodszor is odahagyta hadaival Erdélyt; mert — ahogy mentegetődzött¹⁴ — „az erdélyiek sem állanak el előbbi megrögzött és előre megfontolt szándékuktól, ha csak maga a fejedelem jobb rendbe nem hozza őket s elragadott erkölcsüket meg nem zabolazza“. Amikor a fejedelem Olesván meglátogatta Károlyit s Kisvárdán Pekrynek és az erdélyieknek hódolatát fogadta, nem kételkedett többé, hogy *Erdélyt másodszor is elvesztette*. Az erdélyi nemesség színe-java kivándorolt s a falvak pusztán maradtak, mert a nép az erdőkben bujdosott. A fejedelem a bujdosók egy részét saját uradalmaiban akarván letelepíteni, meghagyta Baresay Ábrahámnak, valamint Sztojkanak, írják össze az Erdélyből megfutott népet az úri és nemesi rendek cselédeivel, marháival, lovaival együtt, hogy róluk állandóan gondoskodhassék és szétoszthassa őket, mire nézve saját udvari kapitányát küldte parancsolatokkal Károlyihoz. Uradalmi közül Makovicát, Csávnyikot, Rózsahegyet jelölte ki szállásul; de marháik legeltetése végett pusztáinak egy részét is fölajánlotta. Intézkedett, hogy értékesebb tárgyaikat és bútoraikat Munkács vagy Huszt várakban helyezték biztonságba, s mentül kevesebb holmival járjanak, sok marha tartásával pedig ne zaklassák a magyarországi szegény

¹¹ Pákei János, A Pákei vagyis nemes Tamás-ágnak verses leírása. 18. l. (Kézirat a Pákei-családnál.)

¹² AR. I. 660. Károlyi-oklt. V. 587.

¹³ AR. II. 103—4.

¹⁴ Önéletírása. I. 201.

népet.¹⁵ Önmagáról úgy gondolkozott, hogy, ha az oroszok, lengyelek nem segítik is, nem kívánhatják tőle, hogy kimenetelével hazáját árván hagyja.¹⁶

Pekry rossz magaviseletének és intézkedéseinek tulajdonította Erdély elvesztését, de azzal vigasztalódott, hogy az erdélyi nép megmutatta iránta, mint fejedelme iránt való szeretetét, mert „csak ide Magyarországba *tízezer lélek* jött ki az ő hűsége mellett:“ s ezeket mind ő tartotta el azokon kívül, kik magukat Moldvában vonták meg.¹⁷ Moldvából az emigránsoknak egyik csapata hazatért az ország védelmére s ezt a fejedelem Gencsnél megismerlélvén, lelkesítő beszédet tartott hozzá;¹⁸ családjai azonban Moldvában maradtak. A moldvai emigráció fejét, Mikes Mihályt, Cantacuzino Mihály 1708 május 16-án bízta, hogy azt a pénzbeli segítséget, amit szorultságukban Rákóczi fejedelem kért számukra, egy bukaresti kölesön alakjában kieszközli. Megbeszélte vele néhány erdélyi menekültnek az ügyét, sőt jószágot is cserélt Mikessel, amennyiben havasalföldi faluját, Costenit, odaadta ennek Bodoláért, melyet különben sohasem kapott meg, mert a császáriak Mikestől hűtlenség címén csakhamar elkobozták, Mikes a mellett megszerezte Sinesti, Radulești és Getesti falvakat a Ploesti mellett levő Dealu Scăienilor 14 szőlőskertjével és a rânnci malmokkal együtt.¹⁹ Racovița Mihály, ki Kantemir Antiochust váltotta fel a moldvai fejedelemségben, az Erdélybe újra bejött Károlyi Sándort biztosította, hogy Rákóczi fejedelem Moldvába menekült híveit „a magyar nemzet iránt érzett szereteténél fogva“ ezentúl is minden szükségessel jól ellátja.²⁰ A havasalföldi vajda, Brâncoveanu, a bennmaradt menekülteket fölmentette minden adó alól, a távozni akaróknak pedig útlevelet adott.²¹ Az útlevelek kiadásának előkészítése azzal állhatott összefüggésben, hogy a fejedelem a moldvai bujdosók ügyében Daniel Pétert küldte Mikes Mihályhoz: de megizente, hogy egyelőre csak őt magát és Bartha András erdélyi ítélmestert segítheti a kihozatalban.²²

Még nagyobb gondot okoztak neki az otthon maradtok.

A fejedelem maga a kisvárdai gyűlésen — miről azonban csak Károlynak egy 1708 április 5-én kelt levele értesít,²³ — *sabályrendeleteket bocsátott ki a bujdosók ellátására*. Kellett is, mert május elsejével lejárt a téli beszállásolás ideje. Külön felszólí-

¹⁵ AR. II. 124.

¹⁶ U. o. II. 127.

¹⁷ U. o. II. 161.

¹⁸ Rákóczi-tár, I. 98.

¹⁹ Documentele Cantacuzinilor, 278—283. Iorga, Francisc Rákóczy al II-lea, 13.

²⁰ Hurmuzaki, Documente, IX¹. 443. Iorga id. h. 14.

²¹ Iorga u. o.

²² AR. II. 263—5.

²³ Történelmi Tár, 1901. 406.

totta a vármegyéket, elsősorban Ugoesát.²⁴ hogy az Erdélyből kibujdosott magyarokon a határidő elmúltával is *keresztények módjára szánakozzanak* s hagyják meg őket régi szállásaikon, míg az egri gyűlésen gondoskodhatik róluk. Erre az intelemre annál nagyobb szükség volt, mert a vármegyékbe szétszótott erdélyi menekültek már előbb panaszkodtak rossz ellátásuk miatt s Károlyi korábban is²⁵ megdorgálta az ugoesai rendeket, hogy ha már hazájukhoz és felséges urukhoz (Rákóczihoz) való igaz kötelességükből és keresztény felebaráti indulatukból követni nem akarják, kövessék legalább azon okból, hogy minden rájuk eső kivetést és szolgálatot természetben tett szállításokba tudjanak be; ha tehát idáig hanyagságuk miatt valami fogyatkozás esett, a szabályszerű élelmezés ezentúl annak rendje módja szerint, *káromkodás nélkül* történjék. De a felvidéki vármegyék is unták már a dolgot: Szepes vármegye a szomszéd vármegyék segítségét kérte, mert őt a katonaság s az északnyugati területekről kibujdosott nemesség egészen kiélte.²⁶

Károlyi ugyan 1708 szeptember 19-én felszólította az erdélyi bujdosókat, hogy Szatmárra gyülekezzenek, mert a fejedelem rövid idő alatt beindul Erdélybe;²⁷ a beindulás azonban s vele a menekültek hazatérésének reménye elmaradt, eltartásuk gondja pedig egyre növekedett. Hiszen a pozsony-, nyitra- és bars megyei földönfutók szintén eleséget, lakást követeltek a fejedelemtől, ki a sárospataki tanácsülésen gondoskodott is „annyi haszontalan fogyasztó” ellátásáról,²⁸ de akkor meg a Nyitra megyéből kiszorított főrendek jöttek hozzá Egerbe.²⁹ Erdélyből a Dragul eszrede és Ribiczey László magyar-oláh hozzátartozóinak ellátásáról szintén gondoskodni kellett; gondoskodott is a fejedelem, eesedi uradalmában, Szaniszlón jelölven ki számukra szállásokat.³⁰ Nem csoda, ha panaszkodott, hogy a menekültek szerfölött terhére vannak;³¹ nem tudta, hogyan gondoskodják az erdélyi szegény bujdosó nemesekről; mert a Partium (az Erdélyhez csatolt magyarországi rész) teljes pusztulásban van s most sem győzi hallgatni a vármegyéknek ellenők s nekik a vármegyék ellen tett panaszait. Naponkint szaporodtak a magyarországi bujdosók is, akiknek eltartásáról intézkedni kell; és mivel Kolozsvár megvételére eleendő hadiszert nem talált, nem hihette, hogy Erdélybe visszavezethesse őket s oda beszállhassanak.³² Mégis készségesen kiutalta

²⁴ U. o. 1901. 407.

²⁵ 1708 januárius 20. Toldalaghy-lt. az Erdélyi N. Múzeumban.

²⁶ Századok, 1873. 108.

²⁷ Történelmi Tár, 1901. 407.

²⁸ Rákóczi emlékiratai, 256–7.

²⁹ Rákóczi-tár, I. 157.

³⁰ A fejedelem levele, 1708 jan. 18. Károlyi-lt. (kiadatlan).

³¹ Rákóczi emlékiratai, 263.

³² AR. II. 356.

(1709 januárius 17) az erdélyi bujdosókat megillető pénzbeli járandóságot és több ezer kőöt.³³ Úgy intézkedett (ápr. 28), hogy a só egyharmadát a nemes ifjak társasága, másik harmadát pedig ők kapják.³⁴ Elrendelte, hogy végrehajtsák a máramarosi exulánsok kimeneteléről szóló parancsát, melyet idáig halogatván, csak önmagukat okozhatják, hogy hidegben kellett járniok, mikor melegben is járhattak volna; s csak Teleki Mihálynak, a szász tanácsuraknak és — felesége betegségére való tekintettel — Vas Dánielnek engedte meg Máramarosban a további tartózkodást.³⁵

Megfontolásra méltó dolgokat kezdett tapasztalni az erdélyiek közt, kik már nagyon megunták hosszas, reménytelen bujdosásukat; azért április végére Munkácsra tanácskozásba hívta őket.³⁶ Ott abban állapodtak meg, hogy *aki hadakozásra alkalmas, hadakozzék*. Károlyit megbízták, hogy az új szétosztás szerint elhelyezvén családjaikat, a férfiak a táborba vonuljanak.³⁷ Az erdélyiek az Erdély közelében levő vármegyékbe jutottak; a Felvidék északi részéről menekülők a Felvidék déli részébe; pl. Gömörben 699 turóci élt.³⁸ Az erdélyiek téli elszállásolásáról maguknak az erdélyieknek huszti országgyűlése rendelkezett, még pedig olyképp, hogy a 3500-ról 2500-ra leapadt menekülteket Máramaros, Ugocea és Szatmár vármegyékben vonta össze és szállásolta el. Torda vármegyéből magából 486-an bujdosnak ki s két éven át igen sokat szenvedtek.³⁹ A fejedelem a kassai haditanácsban (1709 nov. 23) a XIII szepesi és más lengyel városokba, tehát külföldre menekült nemesek gabonáját és mindennemű szemeséletét az állam részére koboztatta el⁴⁰ s alkalmasint a katonaság és az itthon maradt menekültek eltartására fordította.

A vármegyék nemtörődömségével vagy éppen rosszakaratával szemben erre az állami beavatkozásra szükség volt; és pedig annál inkább, mert Moldvából az erdélyi emigránsok egy része is hazatért, s fegyverfogható része a gencsi táborba sietett, hol hűségét a fejedelem megköszönte és buzdító beszédet intézett hozzá.⁴¹

A fejedelem (1710 jan. 10) maga is megintette Borsod vármegyét, hogy a kebelébe telepített lévái (barsmegyei) bujdosókkal emberibb módon bánják, mert azok attól tartanak, hogyha táborba mennek, eselédjeikre, hozzátartozóikra még kevesebb tekintettel lesznek. Deputált búzájuk helyett a lakosok zabot, kölest,

³³ Rákóczi-tár, I. 181.

³⁴ AR. II. 632.

³⁵ U. o. II. 437.

³⁶ U. o. II. 466.

³⁷ U. o. II. 475.

³⁸ Turul, 1894. 166.

³⁹ Rákóczi-tár, I. 220. Tört. Tár, 1891. 269, 270, 279, 293.

⁴⁰ AR. II. 571.

⁴¹ Szaniszló naplója a Tört. Tárban, 1890. 494—5. Rákóczi-tár, I. 98.

árpát stb. szállítottak nekik, még pedig nem egyenlő értékben: sőt igen szűken adtak; a tizenhat esztendőn alul levőkkel nem gondoltak s úgy szétszórták őket szállásokra, hogy még a tolvajok ellen sem élhettek biztonságban; szóval „*sokféleképen vétettek az atyafi-szeretet regulái ellen*“. Még két hónap mulva is újból figyelmeztetni kellett a megyét, hogy ne adjon okot tovább való panaszokra, — „*azt kívánván az egymáshoz való szeretetnek regulája is*“.⁴² Ezt a *szeretetet* hangoztatta akkor is, mikor az Eperjesen megtelepült bujdosók zaklatása és rossz ellátása miatt fakadt ki. Hiszen *ezek a bujdosók éppen azért vesztették el jószágukat és mindenöket, mert hazánk és nemzetünk hajdani dicsőséges szabadságainak helyreállítására fegyvert fogtak*. Hogy tehát atyai módon megvigasztalja bujdosó híveit, megparancsolta Sréter tábornoknak, hogy őket szállásaikban zaklatni ne engedje, elfoglalt szállásaikat pedig visszaadassa.⁴³ Baresay Ábrahám erdélyi kincstartót és tanácsurat tette felelőssé amiatt, hogy az erdélyi bujdosók hiányt szenvedtek, mert nem íratta össze őket újból, hogy a változott viszonyokhoz képest lehessen intézkedni eltartásukról. Egyben megparancsolta, hogy Szabolcs, Szatmár és Máramaros vármegyék, amelyek ellátásukat beszüntették, az eddigi módon gondoskodjanak róluk.⁴⁴ Nyári ellátásukat más vármegyék is megtagadták.⁴⁵

A fejedelem nem engedte meg, hogy Erdélyből a tanácsurak, főispánok, táblafiai a két Oláhországba bujdosanak ki; de megengedte eselédeknek. Az alsóbbrendűek kikísérhetik ugyan családjaikat, de nekik maguknak vissza kell jönniök a fejedelem hűségére és a haza szolgálatára. Elrendelte, hogy a maradni s a kimenni akarókat újból összeírják.⁴⁶ Amint mondta, megértette bujdosó erdélyi híveinek szándékait, amiket sokféle szorongattatás és nyomorúság, hol meghűlt, hol megújult reménység okozott és amik miatt hol arról gondolkodtak, hogy hazájukból és az ország megmaradt részéből is kibujdosanak, hol nemzetök közt megmaradjanak vagy valami egyebet tegyenek.⁴⁷ Az Egerből kiutasított bujdosókat maga kérte, javasoljanak oly menedékhelyet, ahol elméjük megnyugodnék, „*mivel kinek-kinek securitása (biztonsága) elnéjétől függ*“.⁴⁸ Szolnokon az exulánsoknak „*olyan nótácskát sípoltattott*“, hogy sokféle nyomorúságukat megszáván, meghallgathassa őket, s róluk állandó rendelkezést tehessen. Tehát valamennyit maga elé idézte, mert aki újabb utalványt nem

⁴² AR. III. 332, 379, 375.

⁴³ U. o. III. 350—1.

⁴⁴ U. o. III. 478—9.

⁴⁵ U. o. III. 428.

⁴⁶ U. o. III. 243—4, 411—2.

⁴⁷ U. o. III. 247.

⁴⁸ U. o. III. 282.

szerez be, semmit sem fog kapni tőle. Ha — úgymond⁴⁹ — ezen szépen szóló sípszóra, mint az udvariak a most pénteken fűjt nótára nem hajtanak, akkor rakásra (vagyis egy közös szállásra) hajtja ő-kegyelmöket.

1710 ősze felé Ungvár vidékén már annyira növekedett a bujdosók száma és sokféle nyomorúsága, hogy nem látta módját, miként fordítsa jól megérdemelt kenyeröket és tartásukat azokra a Moldvába kibujdosott erdélyiekre, akiket úgyszólván erővel kell megtartania a maga hűségében. A haditisztek szüleitől és közel atyjafiaitól mégsem tagadta meg Moldva felé az útlevelet; mert amint eleinte, most is úgy vélekedett, hogy „a hitetlenek fegyvere által az igaz Isten nem fogja megengedni igaz ügyünk lenyomat-tatását; és mivel az, aki annak kegyelmében kételkedik, arra nem is méltó, — nem látta be, miért kellene erővel tartóztatnia azokat, kiknek hasznát eddig nem vette s ezután sem veszi“. Határozatán akár megbotráncognak, akár nem, mindegy; mert „remény-ségét erősebb alapra vetvén, *nélkülük is* megmutatja Isten rajtunk való szent kegyelmét.“⁵⁰

Érsekújvár eleste (1710 szept. 24) után az egész ország különben is egyetlenegy menekülttáborra alakult át. A kuruc vitézek nagyrésze hazaszéledt, hogy családjaitak biztos helyre szállíthassák; a feleséges tábornokok pedig csak magukról és családjuk tagjairól gondoskodtak.⁵¹ „A kurucok — írta Károlyi Sándorné⁵² — valamit kaphatnak, viszik, nemkülönben, mintha az ellenség prédálna. Az anélkül is koldusforma szegénység éhhalálásra maradt. Csak elhittem, az ördögön is megcserélné most a kuruc birodalmát, ha könnyebbséget ígérne. Hegyről hegyre bujkálnak; nemcsak ezek, hanem urunk (Rákóczi) s mások jószágai is hasonló hajóban evez.“⁵³ Valóban, *mindenki menekült*. A fejedelem szíve — saját vallomása szerint — sohasem esett meg úgy a köznyomorúságon, mint a Pataktól Ungvárig tett másfél napi útban. A földet már hó borította. Hosszú szekérsorokkal találkozott, melyeken az alsómagyarországi (dunántúli) és a végvidéki nemesek és tisztek feleségei, gyermekei menekültek az ellenség elől. Könnyezve bizonyígtatták a fejedelem előtt, hogy uraik hűségesen ragaszkodtak hozzá. Szállásért, eleségért könyörögtek. Hidegtől félig megdermedt csecsemők sírtak mindenütt a kocsikban, melyek a fagyos sárban alig mozogtak, vagy éppen elakadtak, összetörték. Állapotuk nagyon meghatotta a fejedelmet. Mindent megtett értök, amit tehetett, de pillanatnyi nyomorúságaikon is csak részben segíthetett, jövőjüket pedig nem biztosíthatta. Minden-

⁴⁹ U. o. III. 139.

⁵⁰ U. o. III. 186.

⁵¹ Rákóczi Emlékiratai, 282—4.

⁵² Takáts, Barkóczy Krisztina. 158.

⁵³ Rákóczi Eml., 282—3.

esetre élesen megróttá Szatmár vármegyét, hogy az aranyosszéki bujdosókat éppen a Bikk alá rendelte, hol a labancoktól és a panduroktól meg nem maradhatnak. De csodálkozott biztosán, Eötvös Mihályon is, hogy pártjukat nem fogta ezeknek a menekülteknek, akik *a fejedelemhez való hűségök és nemzetök szeretete mellett annyi nyomorúságot állhatatosan elszenvedtek.*⁵⁴

Akármilyen kevés maradt meg a szövetszert rendek Magyarországból, a fejedelem az utolsó pillanatig ott akarta elhelyezni a menekülteket és saját várát, Munkácsot mindennel ellátta, hogy az ellenséggel dacolni tudó menedékhelyé tegye. Éppen azért rossz néven vette gróf Esterházy Antal tábornagtól, hogy — gróf Forgách Simon tábornagy példájára — feleségét Lengyelországba akarta átszállítani. „Szánom — látja Isten, — a kegyelmetek állhatatlanságát — írta az év vége felé⁵⁵ —, hogy elméjét meg nem nyugtathatja, hanem a habzó hírek szerint az idején való bujdosásra ok nélkül készül. Az ilyen idétlen kiköltözés a hazából csak az ellenségnek fog szívet nevelni, a hűségünkben levőknek pedig elméjüket bódítja.“ Az utolsó karácsonyon, melyet a szabadság utolsó menedékvárában, Munkácsen töltött, kötelezte magát, hogy bezárkózik Munkács várába azokkal, kik még bíznak önmagukban és a szövetségben. Azokról, akik hazájok mellett szerezni nem akarnak, s inkább kibujdosnak, mint hogy hittel örökös jobbságra kötelezzék magukat, még az ellenség támadásából származható zavarok előtt gondoskodik. Szomszéd uralkodóknál szerez nekik tisztességes alkalmazást mindaddig, míg a szövetség fejei a külső országokból ígért segítséget kihozhatják. Hiszen tudja a vitélő rend, porba tapodott igaz ügyüket Isten milyen kicsiny szikra által emelte föl, s dicsőségesen tündöklővé nem a mások, hanem a maguk nemzeti fegyvere következtében tette. Bártortalanságról, szívük elvesztéséről ne vádolják magukat s ne essenek kétségbe. Csekély kezdetű ügyökben Isten felbátorította és egy szövetségbe egyesítette őket, csodálatosan megbüntette a hitszegőket; s ha egy mcrzsa szikrából így elősegítette, továbbra is megszenteli munkájokat. Ebben sokan kételkednek, hitetlenkednek, a felfuvalkodott ellenség pedig már teljesen elnyomottaknak tartja őket, Isten azonban megadja a kívánt boldogságot.

Egyébiránt ügyének legjobb állapotában is, most tehát még inkább gondolt arra, hogyha a szabadságharc nem sikerül, a menekülőket a *külföld* befogadja. Már a cárral 1707 szeptember 4-én kötött szerződése megállapította, hogyha Rákóczinak ki kell bujdosnia, eltartására a cár egy orosz tartományt jelöl ki, barátainak és híveinek pedig menedékhelyet ad. A fejedelem 1710 május 30-án

⁵⁴ AR. III. 514.

⁵⁵ U. o. III. 324.

megkérte szövetségesét, újítsa meg azt a biztosítását, hogy oltalmába veszi az államába menekülőket.⁵⁶

Bereshényi Lengyelországból 1710 december 10-én értesítette a fejedelmet, hogy teljes szívvel működik az oda bejövők, sőt a fejedelem személyének biztosításán is. Előre megírta, hogy oda mindenki bátran bejöhethet; a fejedelem bejövetelét pedig általánosan híresztelték, a nélkül, hogy e miatt a muszkák beavatkozásától tartanának.⁵⁷ Nemsokára egész halom orosz útlevelet küldött be Magyarországra Krucsay és Keczer tanácsosokhoz, hogy azokat a menekülni akarók közt szétosszák.⁵⁸

Poroszországot a fejedelem szintén már idején megkereste a bujdosók befogadása iránt és Frigyes porosz király 1711 februárius 21-én ki is adta páténsét, melynél fogva szeretett rokonának és barátjának, Rákóczi római birodalmi hercegnek, hitvesének és a sorsukban osztozkodni akaróknak együtt és fejenként országában védelmet biztosított. Ezt az elnyomottak és szerencsétlenek iránt való veleszületett jóindulatán kívül az emberiség jogalapján tette. Előre is megengedte, hogy vallásukat Poroszországban szabadon gyakorolják, jószágokat vegyenek, béreljenek s általában véve mindenkor és örökre élhessenek országa szabadságaival és kiváltságaival.⁵⁹

Moldvában Pekry Lőrinc és Mikes Mihály vezetése alatt körülbelül 2000 erdélyi menekült élt. Az új vajda, Maurocordato Miklós, kiváltságlevelet adott ki számukra, melynek értelmében az ellátás mindenféle gondjától szabadok legyenek, tetszésük szerint éljenek és ne zaklassa őket se vámos, se porkoláb. „míg az Isten ismét visszasegíti őket vagyonukhoz“.⁶⁰ Attól azonban méltán félhettek, hogy a fölkelés leveretése után a törökök kiszolgáltatják őket a császáriaknak. Ezt Rákóczi is valószínűnek tartotta, ha a szultán megtudja, hogy ő az oroszokkal szövetkezett; sőt e miatt — kívánságukhoz képest — még csak a Benderbe, török földre menekült svéd király, XII. Károly pártfogásába sem ajánlhatta őket.⁶¹

A magyarországi királyi hadak teljes hatalmú főparancsnokával, gróf Pálffy Jánossal találkozáván, figyelmeztette Kisvárdánál tisztjeit, hogy mivel az ország határain állanak s nincs hová visszavonulniok, családjaik és hozzátartozóik megmentéséről minden erejük megfeszítésével maguknak kell gondoskodniok.⁶² Saját

⁵⁶ Szalay, Rákóczi bujdosása. XI—XII. 5. Márki, Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége. 92. l.

⁵⁷ AR. VI. 627.

⁵⁸ U. o. VI. 656.

⁵⁹ Fiedler, Aktenstücke, II. 145—6. Tört. Tár, 1882. 166—7.

⁶⁰ Iorga id. h. 18.

⁶¹ AR. III. 605.

⁶² Rákóczi Eml. 291.

várában, Munkácsen sem akart maradni, hogy a hadak és menekülők részére ott felhalmozott készleteket ne fogyassza s az uradalmaiban menekültekkel megrakott falvakban is azért nem akart tartózkodni, hogy a szegény bujdosókat ki ne zavarja lakásaikból. Hiszen, ahogy ő maga följegyezte, a falvak mindenütt tele voltak idegen családokkal, melyek úgyszólván mind repülőfélben voltak ott.⁶³ Az erdélyi szenátorok, pár nappal a hazából örökre való távozása előtt, valóban kijelentették, hogy amíg maguk, feleségeik, gyermekeik megélhetésének reménye megmarad, örömet osztognak sorsában. *Törhetetlen hűséggel, ragaszkodással követik idegen földekre, tengerekre*; csak arra kérték, hogy ott, hol semmi segítséget nem remélhetnek, végső inségre jutni ne engedje őket.⁶⁴ Rákócziról írt könyvem III. kötetének nagy része annak elmondásából áll, hogy Lengyel-, Francia és Törökországban bujdosva a legmostohább körülmények közt is milyen erőfeszítéseket tett, hogy a vele tartó menekülteket valóban megmentse a végső inségtől.

Ennek elmondása ezúttal nem feladatom, mert a menekültek ügyének ismertetésében csupán a szabadságharc idejére szorítkoztam. S milyen jellemző, hogy a fejedelem a hazából való távozása előtt pár nappal is, 1711 februárius 16-án, édesanyja nevénapján, valósággal szent haragra gerjedt a miatt, hogy Erdélyből, nemes Torda vármegyéből kibujdosott híveit Matolcsón, Porcsalmán, Szinában, Gyarmaton s más jószágaiban, ahová megvonták magukat, s azonkívül is nehezen élhettek, gazdatisztjei mindenféle szolgáltatokra és adózásokra kényszerítették. Ezt a leghatározottabban megtiltotta s meghagyta, hogy mindenben segítsék őket.⁶⁵

Az ország elhagyása, a számkivetés nem szomorította annyira, mint az, hogy a bujdosók megélhetését nem biztosíthatta. Minden bujdosó megmutatta hűségét, ragaszkodását. Követték, parancsait várták. Azzal vádolta önmagát, hogy érzelmüket nem viszonozhatja, tartozó nemeslelkűségét nem bizonyíthatja be. A bujdosók, kik vele mentek, a ritka hűség, szeretet, jóindulat mintaképei voltak. Vigasztalására szolgált, hogy méltónak tartották ilyen áldozat hozatalára. Megmondta nekik még a határon, hogy aggodik jövődjük miatt, mert *ülő eltartásukat vagyoni helyzete nem engedi meg*. Nem tanácsolta, hogy visszatérjenek s megszegjék köteles esküjüket; de ígéretekkel sem csalogatta, hogy vele jöjjenek a biztos nyomoruságba.⁶⁶ Mégis úgy érezték, hogy „mindnyájuknak el kell menni“.

Egy évnegyed mulva a szatmári országgyűlés Istenre kérte

⁶³ U. o. 290, 297.

⁶⁴ U. o. 293.

⁶⁵ AR. III. 706.

⁶⁶ Rákóczi önéletrajza, 201—2.

a fejedelmet,⁶⁷ jöjjön haza. Vegye szívére mindnyájuknak, a mellette fegyverben maradt néhány hű embernek nyomoruságát. Könnyörüljön az özvegyen, árvákon, a bujdosókon. Gondolja meg, hányan széledtek el, mennyien szenvednek bút, gondot, éhséget, szomjúságot, mindenféle nyomoruságot. A koldulásra jutott lakosság égbekiáltó sóhajtásokkal szemléli országunk utolsó pusztulását. Tanácsosabb a bizonyoshoz, mint a bizonytalanhoz ragaszkodni, a hazában és jószágaikban megmaradni, mint mindent kockáztatni... A máramarosi Verchovinán, Barsay Ádám szállásán összegyűlt menekült erdélyiek 1711 április 11-én hasonlóra kérték a fejedelmet,⁶⁸ a Szatmárban bujdosó torda- és aranyosszékiek pedig Barsay Mihálytól tudakolták, boldogtalan sorsuk mi karban van, indulhatnak-e édes hazájuk felé, jött-e útlevelel hazulról s mindnyájuk számára szól-e?⁶⁹

A fejedelem azonban április 18-án olyan manifesztumban felelt, amely — Bercsényi szerint⁷⁰ — nemcsak a magyar szívet, hanem még a magyar követ is megindítaná; és amely — szerintem — nemcsak a szatmári, hanem *a trianoni béke áldozatainak is szól*. A volt kurucoknak nem lesz békéjük. Jeruzsálem siralmanál keservesebb lesz a szegény árvák, özvegyek siralma, meg a levélből is rettegő bujkálás, a sok akasztófa, kerék irtózatos képe. A mostan szépen fénylő békességet zokogó átok követi. Akkor fog-nak majd a hazáért való szenvedés, a dicső halál után sóhajtozni, amikor már sem élni, sem halni nem lehet. Fegyverrel legyőzöttek, rabok módjára bánnak velük.

Magyar fejedelem így talán sohasem szólt a néphez. Mi történhetett volna még mostan is, ha Rákóczi nem levélben, hanem élő szavának ellenállhatatlan erejével a szatmári rendek és hadak közt kérde meg: „Ellepheti-e a Tiszán túl való földet az az ellenség, aki még Debiecen utcáit sem lepi el? Nem ad-e szállást minden bokor? *Nem remélhető-e holnap, mit a mai nap nem adhatott?*“ És ha ott mondja el, hogy „inkább külső hatalmasságok védelme alatt, *mint a hóval fedett vesszőszál várja be tavaszi újulását*, mint hogy ily gyalázatosan eltemesse magát s örökre elkárhoztassa a lelkét“.

A szatmári béke azonban módot adott minden erdélyi menekültnek a hazatérésre, kegyelemben részesítvén őket, ha maguk igazolása után a hűségesküt leteszik. Még Thököly kurucái is folyamodhattak jószágaik visszaadása iránt. A moldvai és a havasalföldi erdélyi menekülteknek gróf Steinville császári tábornok

⁶⁷ Közli Károlyi. Pulay, Szatmári béke. II. 350—6.

⁶⁸ Teleki Mihály naplója (kézirat), 295—6.

⁶⁹ Apr. 8. Levelök az Erdélyi Múzeumban, Kemény-gyűjtemény.

⁷⁰ Archivum Rákócianum, VI. 717. Az egész levél Károlyi önéletírásában. II. 367—394. Másolata a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban.

előtt kellett jelentkezniök; de az erdélyi urak a háború előtt viselt méltóságukat csak külön folyamodás után nyerhették vissza.

Ezzel tulajdonképen a *menekültek ügye megoldást nyert*. Aki emigrálni, a fejedelemmel bujdosni nem akart, hazamehetett; de sokan úgy voltak vele, hogy „még koldulva sem szakadtak el a fejedelemtől”.⁷¹ Rákóczi magáról, feleségéről s a főbektől is csak ereje végső megfeszítésével tudott gondoskodni. Mivel nem akarta a nemes családok végső romlását, elbocsátotta belső embereit és azokat a nemes ifjakat is, akiknek társaságát éppen Erdélyben alakította meg. „Atyjuk voltam — írta utóbb⁷² —, sokan közülük udvaromban növekedtek föl. Birtokaikat, ősi örökségüket önként elhagyták, hogy követhessenek.” De nem akarta, hogy olyan fiatalon elszalasszák a királyi kegyelmet, amelyet mostan még megnyerhettek. Szegény fiúk, lovaikat, mindenüket eladták, csak-hogy még egy kicsit maradhassanak vele, mert „talán lakáságot is készibbek volnának viselni, mint a fejedelemtől megválni”. Parancsnokuk, Xay Adám, nem is látott egyszerre ennyi síró embert. Senki sem akart hazatérni a hazába; csak a fejedelem parancsára kértek kegyelmet, hogy hazatérjenek. Akik mégis vele maradtak, Rodostóban negyedszázad múlva is abban reménykedtek,⁷³ hogy *Isten majd csak elhozza az ő órájukat*, ha most nem, másszor... És talán nemesak önmagukról írhatta meg,⁷⁴ hogy a bujdosó magyaroknak a bujdosásban is bujdosniok kell, hogy valamiben hasonlók lehessenek az Isten bujdosó fiához. Hálát adtak az Istennek, hogy olyan nép, a török nemzet közé hozta őket, aki a másokkal való jótéteményt követi és az ő kezök által bőségesen táplálja őket, amiért hálaadással kell lenniök a kéz iránt is.⁷⁵

Mikes Kelemen és a bujdosásban is bujdosó társai csak a fejedelem halála után három esztendővel keseredtek el igazán, mikor egy pillanatra már látták az Olt torkolatát Nikápolynál. De hiszen akkor már, amennyien maradtak, egy szilvafa árnyékában is elfértek! Söhajtoztak, hogy Isten az egész nemzetnek rajtuk adott példát. *Boldogok azok*, — mondta —, *kik az országgal együtt tartanak és füstből hasonló okok miatt el nem hagyják nemzetöket és örökségöket*. Azonban érezte, hogy hiába minden intelme: *mások is fogják őket még követni* s nem beszélnek irtózáttal az ő hosszas bujdosásukról. Ők sem tanultak másokon, mások sem tanulnak rajtuk; mert *mindenkor egyféle okok vezették és fogják vezetni az embereket olyan állapotra, amelyben most ők voltak*. Öneki

⁷¹ Bercsényi levele, 1712 május 8. Arch. R. VII. 137.

⁷² Önéletrajza, 240.

⁷³ Mikes, Törökországi levelei, 139.

⁷⁴ U. o. 52.

⁷⁵ U. o. 146.

magának hazája elhagyására nem volt más oka annál, hogy igen szerette az öreg fejedelmet.⁷⁶

És mi, akik vagon-lakásainkból valahára kibujva, mindennek meghallgatására magyarokul, székelyekül, szászokul, mint az erdélyi három nemzet szétszórt fiai összegyűltünk, árván maradván, mint történetünk legszomorúbb nagypéntekjén a rodostóiak, — megint csak nem mondhatunk egyebet, mint azt, hogy *kisebb hazánk elhagyására nekünk sem volt más okunk annál, hogy igen szerettük a mi ezeresztendő nagyobb hazánkból azt a keveset, ami belőle még megmaradt*; s mint a hóval fedett vesszőszálak, mi is itt várjuk tavaszunk újulását.

Dr. Márki Sándor. †

⁷⁶ U. o. 174—5.